

TÜRK EĞİTİM TARİHİNDE AYDINLIĞIN GELDİĞİ OCAK: İSMAİL GASPIRALI VE EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

[*]Yalçın ERGÜNEŞ

ÖZ

Araştırmanın Amacı: Bu araştırmanın amacı, İsmail Gaspiralı'nın, "eğitim-öğretim" faaliyetleri bağlamında, bilginin değerlendirilmesi, yeniden üretilmesi ve üretilen bu bilgiyle yeni bir dünya oluşturulması noktasındaki çabalarını ortaya koymaktır.

Veri Kaynakları: İsmail Gaspiralı'nın makaleleri, eğitim ve öğretim üzerine yazıları

Ana Tartışma: Modernleşme ya da aydınlanma dediğimiz bütün düzenlemelerin arka planında öncelikle eğitim-öğretime yönelik iyileştirme çabasının olduğu görülmektedir. Öte yandan, Türk dünyasında ise, yıllar içerisinde işlevini yitirmiş ve görevini yerine getiremeyen kurumlarının çağın ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmesini amaçlayan pek çok çabanın, yeniden düzenlenme noktasında en gerekli nokta olan "eğitim"i ihmal etmiş olduğu da bilinmektedir. Böylesi bir dönemde, devirle ilgili endişeleri kavramış ve eğitim bağlamında bu endişeleri ifade eden önemli aydınlardan biri de İsmail Gaspiralı'dır.

Sonuç: Sonuç olarak, İsmail Gaspiralı, doğuyu ve batıyı tanımanın getirdiği birikimiyle, toplumsal hayatın 19. Yüzyıldaki durumu hakkında derli toplu fikirler üretmiş ve ürettiği bu fikirlerin ışığı altında pek çok problem üzerinde durmuş, onlara çözüm yolları aramış bir yazardır. Bir milleti yeni iyileştirmelere götürebilmek için öncelikle onun hayat tarzını ve bakış açısını değiştirmek gerektiğini kavrayan İsmail Gaspiralı, bunun yolunun da öncelikle eğitim sisteminde gerçekleştirilmesi gereken köklü reformlardan geçtiğini kavramıştır

Anahtar Kelimeler: İsmail Gaspiralı, eğitim, yeni eğitim sistemi, modernleşme,

* Yardımcı Doçent Doktor.,Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi

Ismail Gaspiralı and Educational Activities on the Turkish Education

ABSTRACT

Purpose of the Research: The purpose of this study, Ismail Gasprinski the “educational” activities in the context of knowledge, evaluation, reproduction and creation of a new world with this knowledge generated at the point of their efforts are put forth.

Resources of Data: Gaspiralı Ismail’s articles, writings on education and training

Main Discussion: Modernization or call enlightenment in the background of all the arrangements for education improvement effort is primarily seen. On the other hand, in the Turkish world, however, over the years lost its function and duties do not fulfill the institutions’ age according to the needs reorganization aimed lot of effort, reorganization at the point of the most essential point, the “training” I have been neglecting it is known that. In such a period, revolutions understand the concerns and expressing these concerns in the context of education one of the major intellectuals are Gaspiralı Ismail.

Conclusions: As a result, Ismail Gasprinski, east and west has brought recognition to the accumulation of social life 19 Century ideas about the state and tidy produced on these ideas in light of the many problems stopped, and a writer who is looking for ways to solve them. Before you can take a nation to new improvements and perspectives need to change his life style that engages Ismail Gasprinski, the way it should be carried out primarily in the education system has understood the radical reforms now

Key Words: Ismail Gaspiralı, education, new educational system, modernization,

Giriş:

İnsanın dünyayı tanımada ve bir birey olarak biçimlenmesinde eğitimin rolü tartışılmaz bir gerçektir. Kaldı ki, bütün uygar uluslarda, eğitim, ilerlemenin, kalkınmanın önemli dinamiklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu önemine dayalı olarak, özellikle “uygar” kelimesiyle tanımlanan batılı ulusların, sanayi, teknoloji faaliyetlerinden çok önce eğitim ve öğretim faaliyetlerini düzenledikleri ve hayata geçirdikleri de bilinmektedir.

Bu bağlamda, tüm dünyada, çağdaşlaşma, modernleşme ya da aydınlanma dediğimiz bütün düzenlemelerin arka planında öncelikle eğitim-öğretime yönelik iyileştirmelerinin olduğu görülmektedir. Öte yandan, Türk dünyasında ise, yıllar içerisinde işlevini yitirmiş ve görevini yerine getiremeyen kurumlarının çağın ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmesini amaçlayan pek çok çabanın, yeniden düzenleme noktasında en gerekli nokta olan “eğitim”i ihmal etmiş olduğu da bilinmektedir. Sözü edilen düzenlemelerde, eğitimle ilgili herhangi bir hedef öngörülmemiş olsa da, çok kısa sürede yapılan iyileştirmelerin istenilen sonucu vermediği ve yapılan iyileştirmelerin eğitim temelli olması gerektiği anlaşılmıştır. Açık bir şekilde ifade edilemese de, toplumsal hayatı yeniden tanzim çabalarının başarıya ulaşmasının yolunun bilgili bir toplum ve yeni bir aydın tipi oluşturmaktan geçtiği ortadadır.

Türk dünyası, çöküşün önemli nedenlerinden biri olarak, eğitim kurumlarının kendi içine kapanmasını ve pozitif bilimlere ait mantıktan uzaklaşması olduğunu fark etmiştir. Bu eksikliğe, savaş meydanlarında üstünlüğü elden bırakmamak için teknoloji ithal eden bu dünyanın, bu teknolojiyi üretecek argümanlar aramaması da eklenebilir. Korkmaz’a göre, eğitim kurumları da kendisinden beklenen bu değişimi meydana getirebilecek şartlara hazır değildir. Özellikle medreselerde akli ve nakli ilimleri olduğu gibi tekrarlayan bir anlayış hâkimdir. (Korkmaz, 2006:18). Engelhardt ise, “Tanzimat ve Türkiye” adlı eserinde, eğitimin yeniden oluşturulmasının zorunluluğundan söz ederken; memlekette atalet, ilerleme düşmanlığına karşı gelebilecek muktedir ve bilgili memurlar yetiştirmenin yolunun maarifin yeniden ve hızlı bir şekilde yapılandırılmasından geçtiğini ifade etmektedir. (Engelhardt, 1999:249)

Böylesi bir dönemde, devirle ilgili endişeleri kavramış ve eğitim bağlamında bu endişeleri ifade eden önemli aydınlardan biri İsmail Gaspiralı’dır. Gaspiralı, “eğitim” sorunu üzerinde durarak; bilginin değerlendirilmesi, yeniden üretilmesi ve üretilen bu bilgiyle yeni bir dünya oluşturulması noktasındaki çabalarıyla dikkati çeker. Eğitim yönünden diğer Türk topluluklarına göre çok daha gelişmiş bir düzeye sahip olan Kırım Türkleri’nden olan Gaspiralı, yaşadığı coğrafyada “eğitim” düşüncesinden hareketle, yeniliğin başarısını temin etmiş bir eğitimcidir.

Gaspiralı, gerek gazete yazıları, gerek edebi eserleri, gerekse eğitim öğretim faaliyetleriyle bu sürece önemli katkılar sağlamıştır. Bu anlamda yol açıcı, aydınlığın geldiği bir ocaktır. 1883 yılında yayınlamaya başladığı Tercüman Gazetesi’nin matbaasında basılan kitapların adları bile, onun yaşadığı dönemde toplumsal hayatta gerçekleştirmeye çalıştığı düzenleme ilgili ipuçlarını vermektedir. Çocukların

okuma yazma öğrenmesi için düzenlenmiş Türkçe okuma kitaplarından Âlem-i Sibyan, Hâce-i Sibyan, Kıraat-i Türkî. Yine coğrafya kitabı olarak Atlas-ı Cihanname. Matematik kitabı anlamında Muhtasar İlm-i Hesap ve Mesail-i Hesabiye. Öğretmenlerin eğitimi için yazılmış olan Rehber-i Muallimin ve görgü kurallarını öğretmek amacıyla yayımlanmış Usul-i Edep, Şark ve Garp Kaideleri.

İsmail Gaspıralı,yazmış olduğu yazılarda ve yayınladığı kitaplarda, iki temel probleme çözüm yolu arayan bir aydın olarak dikkati çekmektedir. Bu problemlerden ilki, Türk dünyasının bütünlüğünün ve birliğinin nasıl sağlanacağı, ikincisi de uygarlık ve ilerleme yolunda nasıl mesafe kaydedileceğidir. Üzerinde durduğu iki temel problemin çözüm yollarından biri “maarif” yani eğitim meselesidir. Bu mesele Gaspıralı’nın üzerinde kafa yorduğu konulardan biridir. Hâkim bir milletin mahkûm düşmesi, mahkûm bir milletin yok olması mektepsizlikten ileri gelir; diyor Gaspıralı, Cemiloğlu’nun ifadesiyle, *“Eğitim seferberliği ile işe başlaması, alfabe ve okuma yazma çalışmalarına öncelik tanınması, seçme seçilme hakkını da içerecek tarzda kadına toplum hayatında önemli bir pay ayırması ile sanki daha sonra gerçekleştirilecek olan Anadolu Türk devriminden çizgiler de taşımaktadır.”*(Cemiloğlu 2005:35)

Aydınlığın Geldiği Ocak: Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri

Yaptığı çalışmalarla, Türk dünyasının özellikle “eğitim-öğretim” alanında uyanışına ve kendini bulmasına katkı sağlayan İsmail Gaspıralı’nın özelliklerini “iyi bir öğretmen” ve “fikir adamı” şeklinde özetlemek mümkündür. Yetiştirdiği dönemde sadece doğu coğrafyasını değil, batı uygarlığını da yakından tanıyan Gaspıralı,Aksu’nun ifadesiyle, doğu dünyasının dışında kalan dünyanın; kültür, edebiyat, eğitim sistemi ve medeniyetini yakından kavramış ve karşılaştırma yapmak imkânını da bulmuştur.(Aksu, 2001:514)

İsmail Gaspıralı’nın düşünceleri iki ana başlık altında okunabilir. Bunlardan birincisi dilde, fikirde, işte birlik düşüncesi, ikincisi ise batının ulaştığı bilgileri alarak doğu coğrafyasına yaymak ve özellikle köhnemiş eğitim sistemini yeniden tanzim etmek ve düzenlemek. Gaspıralı’nın özellikle eğitim konusunda ısrarcı olması tesadüfî değildir, önemli bir ihtiyaçtan doğmaktadır. Onbeşinci yüzyıla kadar, pozitif bilimler ve felsefenin katkı sağladığı medreseler, onbeşinci yüzyılın ortalarından itibaren akla dayanan pozitif ilimlerden uzaklaşmağa başlamış ve aklın, eğitim kurumlarından kapı dışarı edilmesi, bu kurumların bilgisizliğin, ezberciliğin, şekilciliğin ve kendi kendini tekrarın öne çıktığı kurumlar haline gelmesine neden olmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak, ilerlemenin ve aydınlanmanın; akla,

mantığa ve gözleme dayandığı unutulurak, sadece ezberlenen bilgilerin ezberlenmesi ve tekrarlanması düşüncesine dayanan yeni bir sistem ortaya konulmuştur. Buna karşılık aynı yüzyılda, daha önce reddettikleri akli ve pozitif bilimleri yeniden keşfeden Avrupa, pozitif bilimlerin ışığında yeni tekniğe bağlı bir eğitim ve öğretime geçer. Avrupa'nın yeni ve çağdaş bir eğitim sistemiyle aydınlığı yakalamasına karşın, Türk dünyası, bu yeni, teknik, eğitim ve öğretimden uzak kalışlarıyla etkisi bugüne kadar devam eden problemlerle karşı karşıya kalmışlardır.

Bir toplumun hayata bakış ve hareket tarzını değiştirmenin yolunun öncelikle eğitim sistemini değiştirmekten/yenilemekten geçtiğini fark eden Gaspıralı, yaşadığı dönemde Rusya'daki batılılaşma hareketlerini, ekonomik ve sosyal gelişmeleri yakından izlemiş ve Türkler arasında arzu ettiği batı tarzı bir modernleşmenin ve aydınlanmanın gerçekleşebilmesinin yolunun eğitim ve öğretim sisteminin tamamen değiştirilmesinden geçtiğini anlamış ve bundan sonraki çalışmalarını tamamen bu alana adanmıştır. Özellikle "ilköğretim" in toplumu yeniden düzenlemenin ilk basamaklarından biri olduğunu kavrayan Gaspıralı, bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: "*Bizde ilk tedris ve terbiyenin olmadığını mektepte ve dini mekteplerimizin korkunç geriliklerini bilahare, Zincirli'de tamamen öğrendim ve buna binaen daha bu devirlerde her şeyden evvel bu esasların islah lüzumuna iman ettim.*" (Kırimer; 1934:19)

Gaspıralı, bu satırlarda özellikle temel bir problem olan ilköğretimle ilgili sorunlara çözüm yolu arayan bir aydın olarak dikkati çekmektedir. Ona göre bu değişim beraberinde toplumsal hayatın uygarlık ve ilerleme yolunda önemli mesafeleri aşmasına da katkı sağlayacaktır. O halde, sözünü ettiği değişim, sadece devleti değil aynı zamanda küçük ölçekte bireyleri ve daha büyük bir ölçekte toplumu felakete gidişten kurtaracak en önemli yoldur.

Gaspıralı, ilköğretim üzerindeki ısrarlarından sonra, "*terakki meselesi maariğin terakkisine, maariğin terakkisi de ulema ilerlemesine tevakkuf etmektedir.*" (Kırimer; 1934:168) diyerek, ilerlemenin ve değişimin hangi sırayla olması gerektiğini vurgular. Elbette onun eğitimden anladığı, herkesin sadece okuyup yazması demek değildir. Aksine bunu bir hayat biçimi, alışkanlık haline getirmek gerekir. Bu yüzden çağın en önemli meselelerinden biri budur. Bunu halletmeden diğer sorunları çözümlenimin imkânı yoktur. Öte yandan sorunları çözmek için yeni kadrolara ihtiyaç vardır ve bu kadroları artık ihtiyaca cevap vermeyen eğitim kurumlarıyla oluşturmanın imkânı yoktur. O halde Avrupa uygarlığı seviyesine varma ve geleceği garanti altına alabilmenin temel şartlarından biri de iyileştirilmesine ve yeniden

düzenlenmesine muhtaç olduğumuz “ maarif” ve “usul-i tedris”tir. Akıl ve düşünce olarak ilerleyen eğitimciler, bütün toplumu ilerletecektir.

Gaspıralı, “Terakki ve Maarif” başlıklı yazısında insanoğlunun gerçeği ve mutluluğu her zaman bulmasının mümkün olmadığından söz ederek, bu yolda yürüyene yardımcı olan bir şey olduğundan söz eder. Bu, karanlıkta yolumuzu aydınlatan bir fener gibidir ve adı da “maarif” yani eğitimidir. Ona göre eğitim insanın fikrini ve aklının keskinliğini arttıran önemli bir enstrümandır. Akıllı ve düşüncesi gelişen insanın elbette kuvveti ve zenginliği de artacaktır. (Kırımer, 1934:105)

Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi Gaspıralı, eğitimden üç türlü yarar beklemektedir: Fikirleri iyileştirmek, ahlak sahibi kılma ve servet yani zenginlik artırmasına katkı sağlama.

Fikirlerin iyileştirilmesinden kast ettiği, öncelikle bireylerin, toplum içinde sahip oldukları hakları ve devlete karşı vazifelerinin neler olduğunu bilmesidir. Ardından, içinde yaşanan çağın ilerlemesi neden olan gelişmeleri anlamak ve bunu anlayabilmek için pozitif bilimlerin yanında tarih ve coğrafya okutmak gelmektedir. Ahlakla ilgili düşüncesinde dikkati çeken vurguysa, ahlak sahibi, çalışkan kimselerin yetişmesi için eğitimin tek başına yeterli olmadığıdır. Bununla beraber buna yönelik kitapları okutmak ve bu kitaplarda anlatılanların gerçek hayatta uygulamasını sağlayacak bir tarzda eğitim vermek yararlı olacaktır. Eğitimin, servet artırımında yararlı olabilmesi için de okullarda fizik, kimya vb derslerin de okutulmasını önemli bulur.

Gaspıralı'nın yaşadığı dönem, okullarda fen ve teknolojiye değil daha çok dini bilimlere dayanan bir eğitim sisteminin revaçta olduğu yıllardır. Bu bilgilerin de sadece ezbere dayalı bir biçimde verilmesi hem eğitim öğretim faaliyetlerinin yıllar almasına hem de toplumun ihtiyaç duyduğu alanlardan eleman yetişmemesine neden olmaktadır. Bu okullardan mezun öğrencilerin, hayatın her alanında gerçekleşmesi gereken maddi ve manevi kalkınmaya katkı sağlayacak bireyler olduğunu söylemek mümkün değildir. Kaldı ki, Rus okullarında akla ve pozitif bilime dayanan batılı bir eğitim sistemi, eğitim ve öğretimi hayata uygun bir hale getirirken, Gaspıralı'nın muhalefet ettiği eğitim sistemi, hayatta somut karşılığı olmayan bilgileri ezberleyen ve karşılaştıkları güçlüklerin üstesinden gelebilecek mesleki bir formasyona sahip olmayan ürünler yetiştirmektedir. Ezbere dayalı bu okullardan mezun olanların yetersiz bilgilerle gündelik hayatta yaşamsal pratikler geliştirmelerinin mümkün olmadığını gören Gaspıralı, bu sistemin tamamen değişmesi gerektiğini ve bu değişimin de ilkokullardan başlaması gerektiğini ifade eder. Bu

okullarda günde altı yedi saat çalışan ve beş altı senede mezun olan öğrenciler ne ibadetlerini düzgün bir şekilde yapabilmekte ne de bir cümle yazmaktadırlar.

Özellikle Gaspıralı'nın yaşadığı büyük coğrafyanın farklı bölgelerinden gelen Müslümanlarla yapılan toplantılarda eğitimle ilgili sorunlar masaya yatırılmıştır. 1906 yılında yapılan Rusya Müslümanlarının üçüncü toplantısında bir dizi önemli karar alınmış ve uygulamaya konulması benimsenmiştir. Bu kararlar aynı zamanda Gaspıralı'nın eğitimle ilgili düşüncelerini derli toplu ifade etmesi açısından da önemlidir. Bu kararlara göre *“bütün köylerde Müslüman çocukların ilköğrenimlerini yapacakları okullar açılacak, Müslümanların fazla sayıda oldukları yerlerde iki sınıflı ortaokullar açılacak, ilkokula alınacak öğrenciler sekiz yaşından küçük olmayacak, ilk ve ortaokullarda eğitim 4 yıl olup, köylerde 1 Ekim'den 15 Nisan'a, şehirlerde ise 1 Eylül'den 15 Mayıs'a kadar devam edecektir. Ortaokullara ancak ilkokulu bitirenler alınacaktır. Okullarda tek bir programın tespiti için kongreler düzenlenmelidir, kız ve erkek çocuklar için ilköğretim mecburi olmalıdır, ihtiyaç duyulan öğretmenler yetiştirilene kadar, bazı okullarda eğitimcileri yetiştirecek kurslar açılacaktır, bazı büyük şehirlerde kız ve öğretmen okulları açılacaktır, özellikle medreselerde eğitim imkânlarının geliştirilmesi ve okullara fen derslerinin konulması gerekmektedir, dini bir kurum olan medreselerin gözetimi, iyileştirilmiş ruhani kurumlara devredilmelidir,”* (Devlet, 1988:89-92)

Yıllar içerisinde işlevini yitirmiş ve görevini yerine getiremeyen eğitim kurumlarının çağın ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmesini amaçlayan bu kararlar, Gaspıralı'nın, bütün toplumsal iyileştirmelerin mutlaka eğitim temelli olması gerektiği düşüncesinin yansımalarıdır. Ayrıca, yukarıda özellikleri verilen okulların açılması girişimi, eskisiyle karşılaştırıldığında önemli şeyler ifade etmektedir. Devrin ruhuna uygun olarak; halkın eğitilmesi, felaketin eşiğinde olan bir toplumsal yapının ancak eğitim alanındaki yeniliklerle engellenebileceği düşüncesi bu okulların ivedilikle açılmasını gerekli kılmaktadır. Hayatı yeniden tanzim etmenin yolunun, öncelikle bilgili bir toplum ve yeni bir aydın tipi oluşturmaktan geçtiği artık fark edilmiştir.

Gaspıralı, Rusya Türkleri içinde ortaya çıkan bir aydınlanma hareketi olan cedit hareketinin ve bu hareket doğrultusunda açılan ve yeni yöntemlerle eğitim-öğretim yapılacak “usul-i cedit” okullarının önde gelen isimlerinden birisidir: *“Bahçesaray'da okuduğu mahalle mektebinden çıkarak Rus mektebine girmiş Gaspıralı, aradaki farkı kendi hayatında gördüğü gibi, Fransa'da bulunduğu dönemde de Avrupa'da ilkokullara verilen önemi anlamıştır.”* (Kırımer, 1934:105)

Bu düşünceden hareketle, 1884 yılında “usul-i cedit” olarak adlandırdığı, yeni metotlarla eğitim-öğretim yapan okullarında ilk defa sesli harfler temeline dayanan alfabe uygulamıştır. Onun görüşüne göre o zamana kadar okumayı hece usulüne göre öğrenen öğrencilere önce harflerin telaffuzları, sonra kelime içinde nasıl kullanıldıkları ve kelimelerin de cümle içinde nasıl geçtiği öğretilenlerdir. Ayrıca öğrencilere yazı yazma imkânı da sağlanacaktır. Gaspıralı, öğrencilerin bu okullara devamına dikkat gösterileceğini, öğrencilerin günde 4 saat haftada altı gün ders göreceğini, teneffüs ve dinlenme saatleri olacağını da belirtmektedir. Sınıflar temiz ve düzenli olacak, falaka, dayak ve kötü sözle ceza verilmeyeceğini, bunların çocukları okuldan soğuttuğunu vurgulayan Gaspıralı, yeni metotla eğitim yapan okulların iki sene süreli olacağını, Arapça ve Türkçe okuma yazma, hat, tartışmalı ders, Türkçe gramer ve aritmetik derslerinin verileceğini de belirtmiştir.

Gaspıralı, eskisinden çok daha farklı bir metotla eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdüreceği bu yeni okullarda hangi uygulamaların değişeceğini de şöyle ifade etmektedir: “Okullar medreselerden ayrılacaktır, öğretmen sadaka değil aylık alacaktır, yalnız okumaya değil, yazma eğitimine de önem verilecektir, kız çocukları için de ayrı ilkokullar açılacak ve kızlar da yazı yazmayı öğrenecektir, öğretim bir programa göre yapılacak ve her yaşa göre ders kitapları kullanılacaktır.” (Devlet, 1988: 67-68)

Eğitimdeki yenileşme hareketlerinin mekteplerden başlamasını düşünen İsmail Gaspıralı, çıkartmakta olduğu Tercüman gazetesi vasıtasıyla, kırk gün içinde çocuklara okuma yazma öğreteceğini duyurdu. Ardından 1884 yılında Bahçesaray’da Kaymazaga mahallesinde bu yöntemlerin kullanılacağı okullardan ilki açıldı. İsmail Gaspıralı, Bekir Efendi adında bir öğretmene usûl-i savtiye (sesli harfler) esasına dayanan metot ile alfabe öğretiminin nasıl yapılacağı ve pedagojik bir eğitimin önemli özellikleri hakkında dersler verdikten sonra bu okulda öğretmen olarak görevlendirdi ve böylece programını kendi hazırladığı ilk Cedit mektebini eğitime açmış oldu. Bahçesaray’da açılan bu okulda öğrenciler günde dört saat olmak üzere kırkbeş gün eğitim gördükten sonra halkın huzurunda sınav yapılmış, öğrenciler daha önce görmedikleri bir kitabı okuyarak ve kendilerine söylenenleri yazarak bu sınavda başarılı olmuşlardır. Bu başarıdan cesaret alan Gaspıralı, kısa sürede kırk öğrencinin katıldığı halka açık bir başka sınav daha düzenler ve bu da başarılı olur.

Yeni metotla eğitim yapan bu mektepte, alfabe öğretiminde Gaspıralı İsmail Beyin “Hace-i Sıbyan” adlı eseri okutulmuştur. Sesli harfler metoduna göre yazılan bu eserde harflerin seslerinden hareketle çok kısa zamanda

Türkçe okuma ve yazma öğretilmiştir. Öğrenim süresi üç yıl olarak tespit edilen bu okulların ders programı; Türkçe, kıraat-ı Kur'an, ilmihâl, hüsn-i hat, sarf-ı Türkî, zihnî hesap, amal-i erbaa, tarih-i İslam, coğrafya ve tarih derslerinden ibarettir. İlk başta on iki talebenin kayıt olduğu bu okuldaki eğitim ve öğretimin halk tarafından benimsenmeye başlanması üzerine Gaspiralı, Bahçesaray'da "Akşam Mektebi" açmış ve burada yirmi kadar hama ve bakkal çırağına kırk gün bizzat kendisi ders vererek okuma ve yazmayı öğretmiştir.

İsmail Gaspiralı'nın eğitim reformuyla ilgili düşüncelerinin birinci kısmını oluşturan bu yeni okullar kısa sürede çoğalmış ve 1914 yılında yeni metotlarla eğitim yapan okulların sayısı beşbine yaklaşmıştır.

Gaspiralı'nın eğitim reformuyla ilgili düşüncelerinin ikinci kısmı da medreselerin iyileştirilmesiyle ilgilidir. Avrupa, toplumsal, kültürel, siyasi anlamda karanlığı yaşarken, aynı dönemde hür düşünceye uzak, fanatizmden uzak bir bakış açısı geliştiren Türk medreseleri Farabi, Uluğ Bey, İbni Sina gibi önemli isimleri dünya uygarlığına armağan etmiştir. Ancak onbeşinci yüzyıldan sonra medreselerin aklı ve felsefeyi kapı dışarı eden tavrı kısa sürede bu kurumların pozitif bilimlerden uzaklaşmasıyla sonuçlanmıştır. Bilgisizliğin ve şekilliliğin karanlığında kaybolmaya başlayan medreselerde, ilerleme, uygarlık gibi önemli kavramların akla, mantığa, hür düşünceye, düşünmeye, sorgulamaya dayalı olduğu unutulmuş ve bu kurumlar kendi kendini tekrar eden, ezberci öğrenciler yetiştiren yerlere dönüşmüştür. Aynı dönemde batı, aklı ve felsefeyi yeniden kabul ederek yeni bir eğitim ve öğretim sistemine geçerken, Türkler bu yeni sistemden gerektiği gibi yararlanamamışlardır.

Gaspiralı, 1881 yılında Rus hükümetine gönderdiği bir reform tasarısında, medreselerde eskiden olduğu gibi, dibi bilimlerin yanında tıp, fizik, astronomi, pedagoji gibi derslerin okutulmasını, eğitimin Türkçe yapılmasını istemiştir. Onun bu istekleri 1893 yılında kabul edilmiş ve böylece yeni yöntemlerle eğitim yapan okulların ardından, medreselerde yeniden tanzim edilmeye başlanmıştır. Gaspiralı, "O Medrese" adlı yazısında özellikle hangi konularda düzenleme yapılması gerektiğinin altını çizmektedir. Ona göre: "*Medrese altı ay yerine sekiz ya da dokuz ay açık olmalı, öğrenciler maddi anlamda desteklenmeli, öğrencilere gece etütleri yapılmalı, öğrenciler sınıflara ayrılarak her sınıfta göreceği dersler tespit edilmeli ve sene sonarında mutlaka gördükleri derslerden sınav yapılmalı, ders verenler medreselerde kadrolu olmalı, dışarıda çalışmamalı ve böylece bütün birikim ve enerjilerini öğrencilerine yoğunlaştırmalı, yazmaya*

ve aritmetik öğrenmeye daha fazla önem verilmeli, dil dersleri için öğrencilere egzersiz yapma imkânı verilmeli, sınıf çalışmaları, yemekler ve çalışma saatleri dengeli bir şekilde organize edilmelidir.”(Saray, 1993: 17)

Gaspıralı'nın düşüncesine göre, bu medreselerde eğitim üç aşamada yapılacaktır: 1. İlkokul yerine geçen mektep, medrese için bir hazırlık safhasıdır. Medresenin ilköğretim dönemini altı yıl süren Rüştiye kısmı oluşturur. Medrese öğretiminin bu kısmı ortaokul karşılığındadır. 2. İdadi, medresenin ikinci basamağını oluşturur ve altı sene devam eder. 3. Medrese öğretiminin son safhası olan ve “Galîye” olarak adlandırılan kısım üç yıllıktır. Öğrenciler, burada yaptıkları öğrenimin basamaklarına göre mekteplere öğretmen, medreselere müderris ya da yüksek seviyede din adamı olabilirler. Yeni yöntemin uygulanacağı derslerde neler okutulacağı ise daha baştan belirlenmiştir: Dini bilimler, Türk Dili ve Edebiyatı, Arap Dili ve Edebiyatı, İslam tarihi, tarih felsefesi, coğrafya, tabiat bilgisi, matematik, fizik, kimya, psikoloji, pedagoji, sağlık bilgisi, hat, Rusça ve Fransızca(Saray, 1993: 43)

Eğitim ve öğretim süreci, dünyayla ilk tanıştığı andan itibaren ister istemez insanın kendisini içerisinde bulduğu önemli süreçtir. Bu süreçte özellikle doğu toplumlarında anne/kadınlar önemli bir rol üstlenirler. Gaspıralı, özellikle Müslüman toplumların geri kalışından ve cahilliğinden söz ederken, bunun en önemli nedenlerinden biri olarak kadının da iyi eğitilmiş olmamasını görür. Özellikle mektep ve medreselerle ilgili olumsuz koşulları değerlendirdikten sonra: “Bütün Türk dünyasının milli-medeni uyanışının kadın-erkek eşitliğinden ve birlikte eğitiminden geçtiğini saptamıştır.”(Hablemitoğlu, 1998:5) O halde Gaspıralı'ya göre, eğitimle ilgili sorunların üstesinden gelebilmenin şartlarından biri de kadınların eğitimidir. Ona göre, okuma yazma bilen kadın, eğitimin değerini de bildiği için evladının eğitimine daha fazla dikkat edecektir. Eğer kadın eğitimsizse çocuklarını yetiştirmesi ve hayata hazırlaması mümkün değildir. Diğer taraftan ilerleme, uygarlık denilen şeyler de ancak kadınların halinde kendisini gösterebilecektir. Geleceğe yönelik tasarımların gerçekleşebilmesinin yolu, kadınların ve kızların okutulmasından geçmektedir. Bu yüzden yaşadığı çağın sihirli kelimelerinden birisi olan “terakki”nin “maarif”in bir sonucu olduğunu gösteren bir tavır alır. Kaldı ki, kadın eğitimine verdiği önem, kızı Şefika Hanım'ın idaresinde çıkartılan Âlem-i Nisvan adlı dergiden de belli olmaktadır. Kaldı ki, “usul-i cedid” hareketinin en önemli reformlarından biri de, kız çocuklarının eğitimi için okulların açılmasıdır: “Bu okulların yaygınlaşması, erkek öğretmenlerin yanı sıra kadın öğretmen gereksinimi de ortaya çıkarmış; bir anlamda kız öğrenciler için yüksek öğretimin yolu kaçınılmaz biçimde açılmıştı.”(Hablemitoğlu, 1998:75)

Sonuç

Sonuç olarak, İsmail Gaspıralı, doğuyu ve batıyı tanımının getirdiği birikimiyle, toplumsal hayatın 19. Yüzyıldaki durumu hakkında derli toplu fikirler üretmiş ve ürettiği bu fikirlerin ışığı altında pek çok problem üzerinde durmuş, onlara çözüm yolları aramış bir yazardır. Bir milleti yeni iyileştirmelere götürebilmek için öncelikle onun hayat tarzını ve bakış açısını değiştirmek gerektiğini kavrayan İsmail Gaspıralı, bunun yolunun da öncelikle eğitim sisteminde gerçekleştirilmesi gereken köklü reformlardan geçtiğini kavramıştır. Bu bağlamda, sürekli eleştirdiği ve iyileştirilmesi için çareler ürettiği kurumlardan en önemlisi eğitimidir. Sık sık doğu ve batı uygarlıkları arasında karşılaştırmalar yapan Gaspıralı, batının büyük gücünün arkasında saklı olan şeyin eğitim olduğunu fark etmiştir. Geri kalmışlığımızın önündeki en büyük engel olarak gördüğü eğitim konusunda alınacak en büyük tedbir, okulların yeniden düzenlenmesidir. Ülkenin en büyük sorunu budur ve bu sorunu çözmeden diğerlerini çözmenin imkânı yoktur. Üstelik sorunları çözmek için yeni kadrolara ihtiyaç vardır ve bu kadroları artık ihtiyaçlara cevap veremeyen eğitim kurumlarıyla oluşturmak mümkün değildir. O halde, modern bir uygarlık seviyesine ulaşmanın ve böylece geleceğimizi garanti almanın temel şartlarından biri hatta en önemlisi, iyileştirilmesine, yeniden tanzim edilmesine muhtaç olduğumuz eğitim ve öğretim faaliyetleridir.

Kaynakça

- ENGELHARDT.(1999). *Tanzimat ve Türkiye*,(Çev. Ali Reşad), İstanbul: Kak-nüs Yayınları.
- KORKMAZ, R.(2006). *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*. 3. B., Ankara: Grafiker Ya-yınları.
- TUNAYA, Tarık Z.(1969). *Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: Yeni Gün Yayınları.
- AKYÜZ, Y.(2008). *Türk Eğitim Tarihi*, 12. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Cafer SEYDAMET(1934). *Gaspıralı İsmail Bey*. İstanbul: Matbaacılık ve Neşri-yat Türk Anonim Şirketi.
- DEVLET, N. (1988). *İsmail Bey Gaspıralı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- SARAY, M.(1993). *Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*. İstanbul.
- AKSU, Belgin T.(2001). “Gaspıralı İsmail Bey’in Eğitim Üzerine Düşünceleri, Uygulamaları ve Etkileri” *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CEMİLOĞLU, M.(2005) “İsmail Gaspıralı ve Eğitim-Öğretim Faaliyetleri”.s.1, 31-37, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İzmir: Türk Dünyası Araştırma-ları Enstitüsü
- HABLEMİTOĞLU, Şengül; HABLEMİTOĞLU, N.(1998). *Şefika Gaspıralı ve Rusya’da Türk Kadın Hareketi (1893-1920)*, Ankara: Ajans Türk Matbaacılık.